

หมอชีวกกับการรักษาโรคในพุทธศาสนา*

Doctor Jivakakomārabhacca and the Treatment of Disease in Buddhism

วินัย อินเสมียน และพระมหามิตร จิตปญโญ

Winai Insamian and Phramaha Mit Thitapanyo

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand

Corresponding Author, E-mail: naikaina@gmail.com

บทคัดย่อ

แพทย์แผนไทยนับถือหมอชีวกโกมารภัจจ์ เป็นบรมครูแพทย์แผนไทยและเป็นบุคคลที่มีจริงในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เรื่องราวของหมอชีวกโกมารภัจจ์มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาหมอชีวกโกมารภัจจ์ให้การรักษาช่วยเหลือคนไข้โดยไม่เลือกฐานะหรือชนชั้น ซึ่งได้รับยกย่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งปวงในทาง เป็นที่รักของปวงชน หมอชีวกโกมารภัจจ์เป็นแพทย์ที่มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาลเริ่มเรียนแพทย์ที่เมืองตักกศิลาแห่งแคว้นคันธาระเรียนสำเร็จและได้รับแต่งตั้งจากพระเจ้าพิมพิสารให้เป็นแพทย์ประจำราชสำนัก ต่อมาได้ถวายการรักษาโรคของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและได้เป็นแพทย์ประจำองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากคุณธรรมและจริยธรรมของท่าน อีกทั้งจากความรู้ความสามารถในด้านการแพทย์ที่โดดเด่นและเชี่ยวชาญของท่าน ท่านได้นำความรู้ความสามารถไปช่วยเหลือผู้คน ทั้งในด้านพุทธจักรและในด้านอาณาจักรจำนวนมากส่วนทางด้านสภาวะจิตของท่านนั้นท่านได้พัฒนาทางจิตใจจนเป็นผู้สำเร็จถึงขั้นพระโสดาบัน

คำสำคัญ: หมอชีวก; การรักษาโรค

Abstract

A Komārabhacca is a teacher of Thai traditional medicine. He is a real person in the history of Buddhism. The story of Doctor Jivakakomārabhacca is mentioned in the

---

*ได้รับบทความ: 30 มิถุนายน 2563; แก้ไขบทความ: 3 พฤษภาคม 2564; ตอรับตีพิมพ์: 24 มิถุนายน 2564

Received: June 30, 2020; Revised: May 3, 2021; Accepted: June 24, 2021

Tripitaka and the commentary. Doctor Jīvakakomārabhacca provides treatment to patients regardless of status or class. He is a person who has been praised by the Lord Buddha as the best performer in all respects. Doctor Jīvakakomārabhacca is a famous physician in the Buddhist era. He has studied medicine in Taxila of Gandhara. He was appointed by King Pim Pisarn to be a royal physician. Later that He gave a treatment to the Lord Buddha and became a physician of the Lord Buddha. These things are his morality and ethics; also He has outstanding medical knowledge and expertise. He brought many knowledge and skills to help people in both the Buddhism and the Kingdom. He had developed his mind until he was a man of great sincerity.

Keywords: Jīvakakomārabhacca; Treatment

1. บทนำ

หมอชีวกโกมารภัจจ์กับการรักษาโรคที่ปรากฏในพระพุทธานุสาสนา เป็นการศึกษาเกี่ยวกับประวัติและผลงานของท่านในด้านองค์ความรู้การรักษาโรคตลอดจนความประพฤติ คุณธรรมจริยธรรมของแพทย์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งจุดเริ่มต้นชีวิตของหมอชีวกโกมารภัจจ์นั้น แม้ว่าจะมีจุดเริ่มต้นที่ไม่ค่อยจะดีนัก กล่าวคือเป็น ลูกของหญิงงามเมืองแล้วถูกนำไปทิ้งที่กองขยะ เจ้าชายอภัยกุมารทรงเสด็จผ่านมาพบจึงได้นำไปเลี้ยง ด้วยความเป็นผู้ที่ใฝ่รู้ใฝ่เรียนและรักความก้าวหน้า จึงออกเดินทางแสวงหาความรู้ไปเรียนแพทย์ที่เมืองตักศิลา แคว้นคันธาระ ในขณะที่เรียนชีวกโกมารภัจจ์เป็นศิษย์ที่มีอัธยาศัยดีมีความเคารพเชื่อฟัง อยู่ในโอวาทของอาจารย์ มีความกตัญญูต่เวที ละเอียดสุขุม สุขภาพเรียบร้อย อีกทั้งมีวิชาปัญญาที่ดีเยี่ยม จึงทำให้เป็นที่รักและเมตตาของอาจารย์ สามารถเรียนโดยใช้ระยะเวลาเพียง 7 ปี ถือว่าเรียนได้อย่างรวดเร็วเมื่อเทียบกับระยะเวลาปกติทั่วไป ซึ่งจะใช้เวลาเรียนถึง 16 ปี เมื่อเรียนสำเร็จจึงได้เดินทางกลับบ้านเมืองของตนเอง หมอชีวกโกมารภัจจ์ก็นำวิชาความรู้ด้านแพทย์ไปช่วยเหลือผู้คนทั้งฝ่ายอาณาจักร เช่น รักษาโรคครีตสีดวงทวารให้กับพระเจ้าพิมพิสาร ผ่าตัดกระโหลกศีรษะให้เศรษฐีเมืองราชคฤห์ ผ่าตัดเปิดหน้าท้องรักษาฝีในลำไส้ให้กับลูกชายเศรษฐีเมืองพาราณสี เป็นต้น ส่วนการรักษาทางด้านพุทธจักรนั้น หมอชีวกได้ทำการรักษาให้กับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เป็นจำนวนมาก เช่น ประงายถ่ายโดยใช้การสูดดม รวมถึงถวายการรักษาพระบาทหื้อพระโลหิต จากการที่พระเทวทัตได้กลิ้งก้อนหินหวังปลงพระชนม์พระองค์และมีเศษหินกระเด็นมาถูกพระบาทของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ หมอชีวกโกมารภัจจ์ก็ยังได้ทำการรักษาพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาอีกเป็นจำนวนมากตลอดชีวิตของหมอชีวกโกมารภัจจ์นั้น ได้อุทิศให้กับ การบำเพ็ญความดีจากการประกอบวิชาชีพด้านการแพทย์ เป็นผู้ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ประพฤติปฏิบัติธรรมจนเป็นพระโสดาบันสามารถเป็นแบบอย่างให้ปวงชนทั่วไปได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะผู้ที่ประกอบ

อาชีพเกี่ยวข้องกับด้านสุขภาพหรือด้านการแพทย์

2. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หมอชีวกโกมารภัจจ์เป็นบุตรชายของนางสาวลวดีผู้เป็นหญิงงามเมืองแห่งกรุงราชคฤห์นครหลวงแคว้นมคธ (ปัจจุบันอยู่ในรัฐพิหารประเทศอินเดีย) เมื่อนางสาวลวดีตั้งครรภ์หากคลอดลูกชายก็ทิ้งเสีย หากเป็นหญิงก็จะเลี้ยงไว้ ต่อมานางคลอดเด็กชายจึงให้คนอาหารกใส่กระดังงาไปทิ้งที่กองขยะมีฝูงการูมล้อมทารกนั้น (อง.อ. 1/2/77-9) ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า เจ้าชายอภัยกำลังเสด็จเข้าสู่พระราชวังทอดพระเนตรเห็นทารกมีฝูงการูมล้อมอยู่ ตรัสถามมหาดเล็กว่า “พนาย นันอะไร มีฝูงการูมกันอยู่?” ทูลว่า “ทารก พระเจ้าข้า” ตรัสถามว่า “ยังมีชีวิตอยู่หรือ?” เมื่อสดับว่ายังเป็นอยู่ จึงตรัสให้นำกลับไปเลี้ยงดูไว้ในพระราชนิเวศน์ นับแต่นั้นผู้คนก็เรียกทารกนั้นว่า “ชีวก” (ยังมีชีวิตอยู่) เมื่อเจ้าชายรับสั่งให้เลี้ยงดูไว้เขาจึงตั้งนามสกุลว่า โกมารภัจจ์ (ผู้อันพระกุมารชอบเลี้ยง) ชีวกโกมารภัจจ์ได้ยินเด็กพูดกันว่าใครเป็นบิดามารดาของตน ชีวกจึงเข้าเฝ้าเจ้าชายอภัย ทูลถามว่า “ใครเป็นมารดาของเกล้ากระหม่อม ใครเป็นบิดาของเกล้ากระหม่อม พระเจ้าข้า” เจ้าชายตรัสว่า “พ่อชีวก ตัวเราก็ไม่รู้จักมารดาของเจ้า แต่เราเป็นบิดาของเจ้า เพราะเราได้ให้การเลี้ยงดูเจ้าไว้”

ชีวกตัดสินใจเรียนวิชาแพทย์จึงแอบเดินทางไปเมืองตักกสิลาใกล้พ่อค้าชาวตักกสิลา โดยมีได้ทูลลาเจ้าชายอภัยและเข้ามาบวชเป็นศิษย์ของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ผู้เก่งกล้าด้านการแพทย์ ซึ่งในขณะที่เล่าเรียนนั้นชีวกไม่ได้มีทรัพย์ให้แก่อาจารย์เป็นศิษย์ที่ทำงานให้อาจารย์แลกกับวิชาความรู้ ชีวกตั้งใจเรียนแลปรนนิบัติครูบาอาจารย์ประกอบกับเป็นผู้ที่มีไหวพริบและสติปัญญาดีจึงเรียนรู้ได้เร็วเข้าใจได้ดี หลังจากเรียนกับอาจารย์ครบ 7 ปี ก็ยังไม่สำเร็จศิลปแพทย์เปรียบกับศิษย์ผู้อื่นต้องใช้เวลาในการเรียนถึง 16 ปี จึงเข้าไปหาอาจารย์แล้วเรียนถามว่า “ท่านอาจารย์ กระผมเรียนวิชาได้มาก เรียนได้เร็ว เข้าใจดีด้วย ทั้งวิชาที่เรียนได้แล้วก็ไม่มีล้มกระผมเรียนมา 7 ปีแล้วยังไม่สำเร็จเมื่อไหร่กระผมจะสำเร็จสักทีขอรับ” (ปัญญา ใช้บางยาง, 2550)

อาจารย์ตอบว่า “พ่อชีวก ถ้าเช่นนั้นเธอจงถือเสียมเที่ยวไปรอบเมืองตักกสิลา ในระยะ 1 โยชน์ เธอจงตรวจดูว่าสิ่งใดไม่ใช่ตัวยา พบแล้วจงขุดสิ่งนั้นมาให้เรา” ชีวกรับคำอาจารย์เดินไปรอบเมืองตักกสิลา ในระยะ 1 โยชน์ ก็ไม่พบสิ่งใดที่ไม่ใช่ตัวยาสักอย่างหนึ่ง จึงกลับไปหาอาจารย์กราบเรียนว่า ไม่พบสิ่งใดที่ไม่เป็นยาสักอย่างหนึ่ง อาจารย์กล่าวว่า “พ่อชีวก เธอศึกษาสำเร็จแล้ว เท่านั้นที่เพียงพอที่จะครองชีพได้” แล้วจัดเสปียงเดินทางให้เล็กน้อย ชีวกรับเสปียงเล็กน้อยนั้น แล้วออกเดินทาง (วินย.มหา. (ไทย) 128-129)

เมื่อเดินทางมาถึงเมืองสาเกตหมอชีวกได้ทำการรักษาเป็นครั้งแรก ให้ภรรยาเศรษฐีที่มีปวดศีรษะเรื้อรังมานาน 7 ปี โดยการขูดเนยใสพายมือหนึ่ง ได้มาแล้วก็ทุบกับตัวยาต่างๆ แล้วกรอกเนยใสเข้าไป เนยใสได้พุ่งออกจากปากภรรยาเศรษฐี อาการป่วยก็หายและออกเดินทางต่อเมื่อถึงกรุงราชคฤห์แล้ว

เจ้าชายอภัยจึงนำชีวกเข้าถวายตัวต่อพระเจ้าพิมพิสาร และได้ถวายการรักษาหมอชีวกได้ขออนุญาตตรวจพระอาการแล้วทายาให้เพียงครั้งเดียวเท่านั้นพระโรคของพระราชาก็หายสนิท พระเจ้าพิมพิสารตรัสให้พวกสตรีนางใน 500 คน ตกแต่งเครื่องประดับมาแล้วให้ถอดใส่ห่อทั้งหมด มอบเครื่องประดับเหล่านั้นกับหมอชีวก หมอชีวกปฏิเสธไม่รับไม่รับ ทูลว่า ให้ถือเป็นหน้าที่ของตน พระราชาตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้นเธอจงดูแลเรากับพวกฝ่ายใน และพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นพระประมุขเถิด” ชีวกทูลรับหน้าที่นั้น พระราชาทรงเลื่อมใสได้พระราชทานเรือนพร้อมด้วยเครื่องประดับ ทั้งสวนอัมพวันและหมู่บ้านให้เก็บส่วย 1 แสนต่อปี (วินย.อ. (ไทย) 5/2/323-4)

หมอชีวกโกมารภัจจ์ถึงแม้จะมีชาติกำเนิดที่ด้อยต่ำเพียงใด เมื่อมีโอกาสที่ดีคือเจ้าชายอภัยกุมารทรงนำไปชุบเลี้ยง ท่านได้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาตนเอง จึงไปเล่าเรียนวิชาแพทย์ที่เมืองตักศิลา ด้วยท่านเป็นคนดีมีความกตัญญูรู้คุณ เมื่อสำเร็จวิชาแล้วเดินทางกลับมายังบ้านเมืองของตนเองและได้ใช้วิชาแพทย์ที่เรียนมา รักษาผู้คนด้วยความรอบคอบสุขุม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีจิตที่เป็นกุศลคำขุพระพุทธศาสนา จึงได้มีผู้คนยกย่องและนับถือมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น ผู้เขียนได้นำเสนอประวัติหมอชีวกโกมารภัจจ์และบทบาทในการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจจ์ทั้งทางอาณาจักรและพุทธจักร

3. หมอชีวกโกมารภัจจ์กับการรักษาโรคในพุทธศาสนา

ชื่อ ชีวก หมายถึง ชีวิต หรือยังมีชีวิตอยู่ โกมารภัจจ์ หมายถึง ผู้อันพระราชกุมารเลี้ยง หลังจากหมอชีวกโกมารภัจจ์เรียนวิชาแพทย์จากสำนักของอาจารย์ทิศาปาโมกข์แห่งเมืองตักศิลาแคว้นคันธาระแล้ว ท่านได้ใช้วิชาแพทย์ในการรักษาให้กับบุคคลทั้งในฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายพุทธจักร ดังนี้

ฝ่ายอาณาจักร ได้รักษาให้กับภรรยาของเศรษฐีที่เมืองสาเกตในระหว่างเดินทางกลับสู่เมืองราชคฤห์ โดยไปอาสารักษาภรรยาเศรษฐีเมืองนั้นซึ่งเป็นโรคปวดศีรษะมา 7 ปี ไม่มีใครรักษาหาย หมอชีวกเข้าตรวจดูอาการป่วยแล้ว กล่าวขออนุญาตแพทย์มือหนึ่ง ได้มาแล้วก็หุงต้มกับตัวยาต่างๆ แล้วกรอกเนยใสบริสุทธิ์เข้าไปเนยใสได้พุ่งออกจากปากภรรยาเศรษฐี จึงหายคราวนั้น หมอชีวกสามารถรักษาอาการปวดศีรษะของภรรยาเศรษฐีที่ทนมานานมา 7 ปีได้ ด้วยวิธีการนี้ครั้งเดียวเท่านั้น ภรรยาเศรษฐีให้รางวัลเป็นเงิน 4,000 กหาปณะ ลูกชายของนางให้อีก 4,000 กหาปณะ บุตรสะใภ้ให้อีก 4,000 กหาปณะและเศรษฐีผู้เป็นสามีให้อีก 4,000 กหาปณะ พร้อมทั้งให้ทาส ทาสี รถม้า รวมเงินที่หมอชีวกได้ 16,000 กหาปณะ ชีวกโกมารภัจจ์พร้อมด้วยทาส ทาสีและรถม้า เดินทางกลับสู่พระนครราชคฤห์ เข้าเฝ้าเจ้าชายอภัยผู้เป็นบิดา กราบทูลถวายเงินทาส ทาสีและรถม้า เพื่อตอบแทนการเลี้ยงดู พระราชกุมารอภัยปฏิเสธการรับ ตรัสยกให้ และสร้างบ้านอยู่ในวังของพระองค์

พระเจ้าพิมพิสารทรงประชวรเป็นโรคจิตสติดวงอก มีพระภูษาเปื้อนพระโลหิต พวกนางสนมเย้ยหยันว่า “พระเจ้าอยู่หัวทรงมีระดู ต่อมพระโลหิตบังเกิดแก่พระองค์แล้ว ไม่นานนักพระองค์จะประสูติ”

พระราชาทรงชื่นตือคำเหล่านั้น ต่อมาได้ตรัสเล่าพระประจวบนั้นแก่เจ้าชายอภัย ขอให้พระราชโอรสช่วยหาหมอรักษาให้ที เจ้าชายอภัยเสนอให้หมอชิวผู้เป็นหมอประจำตัวรักษา หมอชิวได้รับคำสั่งของเจ้าชายแล้ว เอาเลื้บตั๊กยาเดินไปในราชสำนักเข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารขออนุญาตตรวจพระอาการแล้ว ทายาให้เพียงครั้งเดียวเท่านั้นพระโรคของพระราชาก็หายสนิท พระเจ้าพิมพิสารตรัสให้พวกสตรีนางใน 500 คน ตกแต่งเครื่องประดับมาแล้วให้ถอดใส่ห่อทั้งหมด มอบเครื่องประดับเหล่านั้นกับหมอชิว หมอชิวปฏิเสธไม่รับไม่รับ ทูลว่า ให้ถือเป็นหน้าที่ของตน พระราชาตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น เธอจงดูแลเรา กับพวกฝ่ายใน และพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นพระประมุขเถิด” ชิวทูลรับหน้าที่นั้น พระราชาทรงเลื่อมใส ได้พระราชทานเรือนพร้อมด้วยเครื่องประดับ ทั้งสวนอัมวันและหมู่บ้านให้เก็บส่วย 1 แสนต่อปี

สมัยต่อมาบุตรของเศรษฐีชาวกรุงพาราณสี ป่วยเป็นเนื้องอกในลำไส้ อาหารไม่ย่อย อุจจารและปัสสาวะออกไม่สะดวก จีงซูบผอม ซูบซีด ตัวเหลืองขึ้นเรื่อยๆ มีเส้นเอ็นปรากฏเห็นชัดเจน เศรษฐีได้ยินข่าวว่าหมอหลวงชื่อชิวโกมารักจมีความเก่งกาจมาก เขาจึงเดินทางไปเข้าเฝ้า กราบทูลขอหมอชิวจากพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งมีพระราชานุญาตแล้ว หมอชิวเดินทางไปตรวจดูอาการป่วยแล้วทำการผ่าตัดโดยการมัดลูกเศรษฐีไว้กับเสา ผ่าหนังท้องแล้วนำเนื้องอกในลำไส้ออกมาให้ภรรยาเขาดู แล้วสอดใส่ลำไส้กลับดังเดิม เย็บหนังท้องแล้วทายาสมานแผล ไม่นานก็หายจากโรค ซึ่งเศรษฐีผู้เป็นบิดาให้รางวัลหมอชิวด้วยเงิน 16,000 กหาปณะ (ปัญญา ใช้บางยาง, 2550, หน้า 50-54)

ส่วนทางด้านพุทธจักร หมอชิวโกมารักจได้มีบทบาทในการรักษาพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์อีกหลายเหตุการณ์ เช่น ถวายการรักษาพระพุทธเจ้าในคราวที่พระบาทห่อพระโลหิต เนื่องจากเศษหินจากก้อนศิลาที่พระเทวทัตกลิ้งลงมาจากภูเขา เพื่อหมายปลงพระชนม์ชีพหมอชิวทราบดีเรื่องแล้วได้เข้าเฝ้าถวายยาแล้วผ่าแผลนำเลือดที่คั่งอยู่ออก แล้วใส่ยาขนาดที่ข็งก พ้นแผล แล้วทูลว่าตนเองต้องขอตัวไปรักษาคนป่วยในพระนครก่อน เสร็จแล้วจักกลับมาขอให้พระองค์ทรงรอนจนกว่าตนจะกลับมา หมอชิวไปรักษาคคนป่วยแต่ใช้เวลาออกไป กลับออกจากพระนครไม่ทันเขาร้อนใจว่า “แย่จริงเราทำกรรมหนักแล้ว เราถวายยาอย่างแรงพ่นแผลที่พระบาทตาคตเจ้าตจคนทั่วไป ได้เวลาแก้ผ้าพ่นแผลแล้ว แต่เรากลับออกไปไม่ทัน ความเร่าร้อนจะเกิดในพระสรีระของพระตาคตตลอดคืน พระพุทธเจ้าทรงทราบความเป็นไปและความคิดของหมอชิว จึงตรัสให้พระอานนท์แก้ผ้าพ่นแผลออก พระเถระแก้แล้วแผลได้หายสนิท ดุจสเกิดไม่หลุดออกจากต้น รุ่งขึ้นหมอชิวได้มาเข้าเฝ้าโดยเร็ว ทูลถามว่า “ความเร่าร้อนจะเกิดในพระสรีระของพระองค์บ้างหรือไม่?” ตรัสว่า “ความเร่าร้อนโคณโพธิพฤกษ์ และความเร่าร้อน ย่อมไม่มีแก่ท่านผู้มีทางไกลอันถึงแล้ว หากความเศร้าโศกไม่ได้หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวงได้แล้ง (ธ.อ. (ไทย) 2/365-7, ขาดก.อ. (ไทย) 3/7/131)

และครั้งพระกายของพระพุทธเจ้าหมักหมมด้วยสิ่งที่เป้นโทษ ตรัสบอกให้ท่านพระอานนท์ไปหามชิว พระกายของพระตาคตหมักหมมด้วยสิ่งที่เป้นโทษ พระตาคตต้องการจะเสวยพระโอสถาย”

ถ้าอย่างนั้นพระคุณเจ้าจงโปรดทำพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ชุ่มชื้นสัก 2-3 วันเถิด พระอานนท์ ได้ทำพระกายของพระพุทธเจ้าให้ชุ่มชื้น 2-3 วันแล้วกลับไปหาหมอชีวกกล่าวว่า “ท่านชีวก พระกายของตถาคตชุ่มชื้นแล้ว บัดนี้ท่านจงรู้กาลอันควรเถิด” หมอชีวกคิดว่า “การที่เราจะถวายพระโอสถหยาบเพื่อให้ตถาคตถ่ายนั้นไม่เป็นการสมควร เราควรอบก้านบัว 3 ก้าน ด้วยยาต่าง ๆ แล้วทูลถวาย” แล้วได้ออบก้านบัวจากนั้นเข้าเฝ้าทูลถวายก้านบัว พร้อมทูลแนะนำว่า “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงสูดก้านบัวก้านที่ 1 นี้ จักทำให้ถ่ายถึง 10 ครั้ง จงทรงสูดก้านบัวก้านที่ 2 จะทำให้ถ่ายอีก 10 ครั้ง และก้านบัวก้านที่ 3 ก็จะทำให้ถ่ายอีก 10 ครั้ง ด้วยวิธีนี้จะทำให้ถ่าย 30 ครั้ง” ถวายพระโอสถแล้ว ถวายบังคม ทำประทักษิณ กลับออกไปถึงชุ่มประตู่ แล้วเกิดความคิดว่า เราถวายพระโอสถเพื่อให้ถ่าย 30 ครั้ง เพราะพระกายของพระองค์หมักหมมด้วยโทษมากยานั้นจะทำให้ถ่าย 29 ครั้ง แต่หลังจากทรงสรงพระวรกายแล้วจะถ่ายอีกครั้งหนึ่งเป็นอันครบ 30 ครั้งพอดี พระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดของหมอชีวกแล้ว ตรัสให้พระอานนท์จัดเตรียมน้ำร้อนไว้ไม่กี่ชั่วโมงต่อมาหมอชีวกเข้าเฝ้าทูลถามว่า ทรงถ่ายแล้วหรือ? ตรัสตอบว่าถ่ายครบแล้ว และได้รู้ความคิดของหมอชีวกด้วย หมอชีวกกราบทูลแนะนำว่า พระองค์ยังไม่ควรเสวยพระกระยาหารที่ปรุงด้วยน้ำต้มผักต่าง ๆ จนกว่าจะมีพระวรกายเป็นปกติ จากนั้นไม่นานนัก พระวรกายของพระพุทธเจ้าหายเป็นปกติแล้ว อรรถกถาว่า หมอชีวกให้พระพุทธเจ้าสูดดมดอกบัว 3 ก้าน เพราะก้านหนึ่งบำบัดโทษอย่างหยาบ ก้านหนึ่งบำบัดโทษอย่างกลาง และอีกก้านบำบัดโทษอย่างละเอียด (ปัญญา ใช้บางยาง, 2550, หน้า 75)

อรรถกถาเล่าว่า หลังจากหมอชีวกโกมารภัจจ์ถวายถวายพระโอสถระบายพระกายที่มากไปด้วยโทษของพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่อมาหมอชีวกได้ถวายผ้าที่ได้จากแคว้นสีพีพระพุทธเจ้าทรงอนุโมทนาจบเทศนา หมอชีวกบรรลุโสดาปัตติผล หมอชีวกคิดว่า “เราต้องเข้าเฝ้าอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าวันละ 2-3 ครั้ง พระเวฬุวันนี้ก็อยู่ไกลเกินไป (อยู่ไกลจากบ้านของหมอชีวก) สวนมะม่วง (อัมพวัน) ของเราที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้าพิมพิสาร)ยังใกล้กว่า เราน่าจะสร้างวิหารถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าในสวนมะม่วงของเรานี้แหละ” แล้วให้สร้างที่หลบร้อน กุฏิและมณฑป เป็นต้น สำหรับพักกลางวัน ให้สร้างพระคันธกุฎีที่เหมาะสมกับพระพุทธเจ้า จากนั้นให้สร้างกำแพงสีไบไม้แดงสูง 18 ศอก ล้อมรอบสวนอัมพวันไว้ สร้างเสร็จแล้วได้อาราธนานิมนต์ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขฉันภัตตาหารและรับจีวร แล้วหลั่งน้ำทักษิโณทกมอบถวายวิหารอัมพวัน (ม.อ. (ไทย) 2/1/104-5, ที่.อ. (ไทย) 1/1/338-9)

หลังจากที่หมอชีวกโกมารภัจจ์เรียนสำเร็จ จากสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์แล้ว ท่านได้เดินทางกลับมายังกรุงราชคฤห์ และได้ทำหน้าที่เป็นแพทย์ประจำพระเจ้าพิมพิสารกับพวกฝ่ายใน และพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นพระประมุข จนเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงมากในสมัยนั้น และพระพุทธเจ้าทรงยกย่องหมอชีวกโกมารภัจจ์ว่าเป็นเอตทัคคะทางเลื่อมใสในบุคคล มีผลงานในด้านการรักษามากมาย และท่านยังได้

สร้างวัดชีวกกัมพวัน ถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกด้วย

หมอชีวกโกมารภัจจ์มีคุณธรรมที่ควรถือเป็นแบบอย่าง ดังนี้

ในด้านการประพฤติปฏิบัติตนของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ซึ่งสามารถนำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตเพื่อสะสมบุญบารมี สร้างคุณความดีตามที่ท่านได้กระทำมา สามารถที่จะแบ่งองค์ความรู้จากการศึกษาได้ดังนี้

1. เป็นผู้มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูงยิ่ง หมอชีวกโกมารภัจจ์มีความตั้งใจแล้วว่า จะศึกษาวิชาการเพื่อให้เป็นที่นับหน้าถือตาของคนอื่น จึงเดินทางไปศึกษาวิชาแพทย์จนสำเร็จสมความตั้งใจการที่ท่านได้เคลื่อนย้ายสถานภาพจากเด็กกำพร้า กลายมาเป็นนายแพทย์ ผู้เป็นที่เคารพนับถือของคนส่วนใหญ่ในประเทศได้เช่นนี้ เป็นเพราะเขามีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูงมาตั้งแต่สมัยยังเด็กนั่นเอง

2. เป็นผู้ใฝ่รู้และมีความพากเพียรสูงยิ่ง หมอชีวกโกมารภัจจ์เมื่อตั้งใจศึกษาวิชาใด ก็ได้พยายามหาทางให้ได้ศึกษาวิชานั้น แม้ไม่มีเงินค่าเดินทางก็พยายามตีสนิทกับพวกพ่อค้าต่างเมือง ขออาศัยเดินทางไปยังกรุงตักศิลาแห่งรัฐคันธาระจนได้รวมทั้งได้ใช้แรงงานโดยการอยู่รับใช้งานของอาจารย์ แลกกับสิทธิการได้ศึกษาเล่าเรียน และตั้งใจศึกษาวิชาการจากอาจารย์ด้วยความเคารพและอดทน จนกระทั่งสำเร็จการศึกษา

3. เป็นอุบาสกที่ดี หมอชีวกโกมารภัจจ์มีความเคารพในพระพุทธเจ้าและยึดมั่นในพระรัตนตรัย โดยสังเกตตัวอย่างได้จากการที่ถวายสวนมะม่วงให้เป็นเพื่อสร้างวัด และได้สิ่งที่ดี เช่น ได้ผ้าสีเวียกกะและผ้ากัมพลมาก็นำไปถวายพระพุทธเจ้า

4. เมื่อครั้งพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเกิดความเดือดร้อนพระทัย เนื่องจากได้ปลงพระชนม์พระราชบิดาทรงสะดุ้งหวาดกลัวจนบรรทมไม่หลับ พระองค์ตรัสถามหมอชีวก ว่ามีวิธีใดที่จะให้พระองค์สงบพระทัยได้ หมอชีวกได้ถวายคำแนะนำให้พระเจ้าอชาตศัตรูไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ จนกระทั่งพระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงถวายองค์เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าการชักจูงคนที่ยังไม่มีศรัทธาให้เกิดศรัทธาในพระรัตนตรัย การให้คำแนะนำคนที่กำลังมีความทุกข์ให้ได้พบทางผ่อนคลายทุกข์ เช่นนี้นับเป็นหน้าที่ของอุบาสกที่ดีของพระพุทธศาสนา

5. เป็นผู้เสียสละอย่างยิ่ง หมอชีวกโกมารภัจจ์เป็นทั้งแพทย์หลวงและแพทย์ประจำพระองค์พระพุทธเจ้า ขณะเดียวกันก็ต้องรักษาประชาชนที่เจ็บป่วยอีกด้วย

6. ทูลขอพรให้พระสงฆ์รับจิ๋วที่มีผู้ถวายได้ หมอชีวกโกมารภัจจ์ถือผ้าสีเวียกกะคู่ที่ได้รับจากพระเจ้าจันตปัชโชตเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายถวายบังคมแล้วนั่งกราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้าจะขอประทานพรต่อพระองค์สักอย่างหนึ่งพระพุทธเจ้าข้า” ตรัสว่า “ตถาคตทั้งหลายเลิกให้พรแล้ว ชีวก”

หมอชีวก: ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานพรที่สมควรและไม่มีโทษพระพุทธเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า: จงว่ามาเถิดชีวก

หมอชีวก: พระผู้มีพระภาคเจ้าและพระสงฆ์ทรงถือผ้าบังสุกุลเป็นปกติอยู่แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้ผ้าสี่เวยกะมาจากพระเจ้าจันทรปัชโชต เป็นผ้าเนื้อดีเลิศ มีชื่อเสียงยอดเยี่ยมกว่าผ้าทั้งหลาย “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระกรุณารับผ้าคู่นี้ และขอทรงมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุสงฆ์รับคหบดีจิวร (จีวรที่มีผู้ถวาย) ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าทรงรับผ้าคู่นั้น แล้วทรงแสดงธรรมกถาอนุโมทนาหลังหมอชีวกลากลับไปแล้ว ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตคหบดีจิวรรูปใดปรารภนาจะถือผ้าบังสุกุลก็จงถือ รูปใดปรารภนาจะรับคหบดีจิวรก็จงรับ แต่เราสรรเสริญการยินดีในปัจจัยตามมีตามได้

อรรถกถาว่า หลังตรัสรู้จนถึง 20 ปี ต่อมาภิกษุทั้งหลายใช้กันแต่ผ้าบังสุกุล(ผ้าที่คนทิ้งไว้ภิกษุไปเก็บมาแล้วตัด เย็บ ย้อม นุ่งห่ม) หมอชีวกจึงกราบทูลถวายผ้ากัมพล พระเจ้ากาสิ ราชแห่งแคว้นกาสิ (เป็นน้องร่วมพระบิดาเดียวกับพระเจ้าปเสนทิโกศล) ทรงพระราชทานผ้ากัมพล(ผ้าทอด้วยขนสัตว์) มีราคาครึ่ง กาสิแก่ชีวกโกมารภัจจ์ หมอชีวกนำผ้ากัมพลเข้าเฝ้ากราบทูลถวายแด่พระพุทธเจ้าด้วยคำว่า “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงพระกรุณาโปรดรับผ้ากัมพลของข้าพระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพระพุทธเจ้าตลอดกาลนานเถิด พระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าทรงรับและทรงอนุญาตให้ภิกษุรับผ้ากัมพลได้ (วินย.มหา. (ไทย) 128-138) รวมทั้งผ้าที่ควรแก่ภิกษุทั้งหลาย

อรรถกถาอธิบายว่า หนึ่งพันเรียกว่ากาสิหนึ่ง ผ้ากัมพลมีราคาพันหนึ่ง เรียกว่ามีค่ากาสิหนึ่ง แต่ผ้ากัมพลผืนนี้ราคา 500 จึงเรียกว่าครึ่งกาสิ(วินย.อ.(ไทย) 5/2/319-329)

7. ท่านชีวกโกมารภัจจ์ สร้างวัดถวายพระพุทธเจ้า หมอชีวกคิดว่า “เราต้องเข้าเฝ้าอุปฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าวันละ 2-3 ครั้ง พระเวฬุวันนี้อยู่ไกลเกินไป(อยู่ไกลจากบ้านของหมอชีวก) สวนมะม่วง(อัมพวัน)ของเรา(ที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้าพิมพิสาร)ยังใกล้กว่า เราน่าจะสร้างวิหารถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าในสวนมะม่วงของเรานี้แหละ” แล้วให้สร้างที่หลบร้อน กุฏิและมณฑป เป็นต้น สำหรับพักกลางคืนและที่พักกลางวัน ให้สร้างพระคันธกุฎีที่เหมาะสมกับพระพุทธเจ้า จากนั้นให้สร้างกำแพงสี่ไปไม้แดงสูง 18 ศอก ล้อมรอบสวนอัมพวันไว้ สร้างเสร็จแล้วได้อาราธนานิมนต์ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขฉันภัตตาหารและรับจีวร แล้วหลังน้ำทักษิณทกมอบถวายวิหารอัมพวัน (ม.อ. (ไทย) 2/1/104-5, ที.อ. (ไทย) 1/1/338-9)

4. สรุป

หมอชีวกโกมารภัจจ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญทางการแพทย์ในสมัยพุทธกาล ท่านได้ทำการรักษาโรคทั้งทางฝ่ายราชอาณาจักรและพุทธจักรที่สำคัญหลายเหตุการณ์ดังที่ปรากฏ หมอชีวกโกมารภัจจ์ไม่ว่าจะมีชาติกำเนิดแบบใด มีความคลุมเครือในสายเลือดที่ไม่ชัดเจนว่าบิดาคือใคร และบรรลู่สาดบันไดอย่างไร

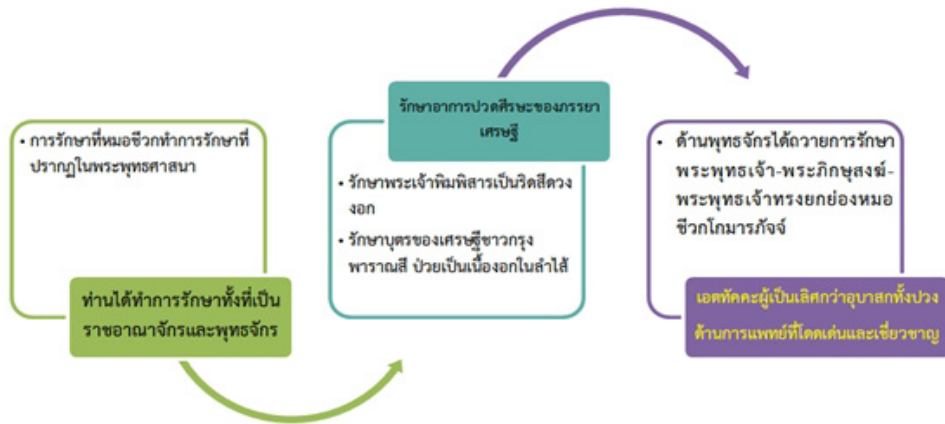
ประเด็นเหล่านี้ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตของหมอชีวกโกมารภัจจ์แต่อย่างใด ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าคุณค่าของของมนุษย์ในการดำรงชีวิตที่แท้จริงนั้นคืออะไร ได้สร้างประโยชน์ให้แก่ตนเองและสังคมที่ตนได้อาศัยอยู่โดยไม่ต้องคำนึงถึงเชื้อชาติหรือชาติกำเนิดแต่อย่างไร สิ่งที่จะทำให้ผลักดันให้ชีวิตโดดเด่นได้โดยไม่ต้องประกาศคุณสมบัติแต่เห็นประจักษ์ด้วยภาพ และการกระทำที่ผ่านชีวประวัติของหมอชีวกโกมารภัจจ์ที่คนทั่วไปรู้จัก และยกย่องให้เป็นบรมครูแพทย์แผนไทยมาจนถึงปัจจุบัน

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาประวัติหมอชีวกโกมารภัจจ์นั้น นอกจากจะได้เรียนรู้ประวัติความเป็นมาและการประพฤติปฏิบัติของท่านแล้ว ยังพบว่าในด้านการรักษาของท่านมีรูปแบบการรักษาที่โดดเด่นมากในสมัยนั้น การรักษามีหลายวิธี คือ การรักษาโดยการนัตถุยาโดยท่านได้ให้ภรรยาเศรษฐีที่เมืองสาเกตนัตถุยาแก้โรคปวดศีรษะ การรักษาด้วยการใช้ยาพอกหรือยาทา เช่น การรักษาโรครีสีดวงทวารให้พระเจ้าพิมพิสารการรักษาด้วยการให้ยากิน เช่น การปรุงยาให้พระเจ้าจันทรปัชโชตเสวยเนื่องจากโรคผอมเหลือง, การรักษาด้วยยาสูดดม เช่น การที่ท่านปรุงยาถวายให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสูดดมเพื่อขับถ่ายของเสียออกจาก พระวรกาย และการรักษาโรคด้วยวิธีผ่าตัดซึ่งถือว่าเป็นความรู้ความสามารถของหมอชีวกอย่างมากโดยไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้ในสมัยนั้น เช่น การผ่าตัดกะโหลกศีรษะเพื่อนำพยาธิออกจากสมองให้เศรษฐีที่กรุงราชคฤห์ และการผ่าตัดเปิดหน้าท้องรักษาโรคเนื้องอกในลำไส้ให้กับบุตรเศรษฐีที่เมืองพาราณสี

ด้วยคุณงามความดีของท่าน และด้วยความรู้ความสามารถของหมอชีวกโกมารภัจจ์ อีกทั้งท่านยังทรงบรรลุปะเป็นพระโสดาบัน ดังนั้น ท่านจึงเป็นผู้ที่ควรได้รับการบูชาและสามารถเป็นแบบอย่างของคนทุกคนได้จนถึงปัจจุบัน

5. องค์ความรู้ที่ได้รับ

การรักษาที่หมอชีวกทำการรักษาที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา พบว่าท่านได้ทำการรักษาทั้งที่เป็นราชอาณาจักรและพุทธจักร เช่น ด้านอาณาจักรได้รักษาอาการปวดศีรษะของภรรยาเศรษฐี รักษาพระเจ้าพิมพิสารเป็นริดสีดวงทวารและรักษาบุตรของเศรษฐีชาวกรุงพาราณสี ป่วยเป็นเนื้องอกในลำไส้ ด้านพุทธจักรได้ถวายการรักษาพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ และพระพุทธเจ้าทรงยกย่องหมอชีวกโกมารภัจจ์ว่าเป็นเอตทัคคะผู้เป็นเลิศกว่าอุบาสกทั้งปวง จากความรู้ความสามารถในด้านการแพทย์ที่โดดเด่นและเชี่ยวชาญท่านได้นำความรู้ความสามารถไปช่วยเหลือผู้อื่นคนทั้งในด้านพุทธจักรและในด้านอาณาจักรจำนวนมากส่วนทางด้านสภาวะจิตของท่านนั้นท่านได้พัฒนาทางจิตใจจนเป็นผู้สำเร็จถึงขั้นพระโสดาบัน

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- ปัญญา ไซ้บางยาง. (2550). 75 อุบาสก พุทธสาวกในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.